

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

TO THE QUESTIONNAIRE OF THE LEGAL STATUS OF SELF-EMPLOYED PERSONS AS SUBJECTS OF THE RIGHT OF SOCIAL SECURITY

Жовнір Т.Л.,

аспірант кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення. Зроблено висновок, що ця категорія осіб наділена спеціальним правовим статусом, який містить такі складові елементи, як правосуб'єктність, юридичні гарантії дотримання основних прав, свобод і законних інтересів, відповідальність за неналежне виконання або невиконання своїх обов'язків.

Ключові слова: правовий статус, самозайнята особа, правосуб'єктність, гарантії, відповідальність.

Статья посвящена исследованию правового статуса самозанятых лиц как субъектов права социального обеспечения. Сделан вывод, что эта категория лиц обладает специальным правовым статусом, который содержит такие составляющие элементы, как правосубъектность, юридические гарантии соблюдения основных прав, свобод и законных интересов, ответственность за ненадлежащее исполнение или неисполнение своих обязанностей.

Ключевые слова: правовой статус, самозанятое лицо, правосубъектность, гарантии, ответственность.

The article is devoted to the study of the legal status of self-employed persons as subjects of the right to social security. It is concluded that this category of people has a special legal status that contains such constituent elements as legal personality, legal guarantees of observance of fundamental rights, freedoms and legitimate interests, as well as responsibility for improper performance or failure to perform their duties.

Key words: legal status, self-employed person, legal personality, guarantees, responsibility.

Постановка проблеми. Сьогодні на ринку праці набирає обертів тенденція постійного зменшення питомої ваги найманих працівників та збільшення частки працюючих у секторі самостійної зайнятості, поширення якої пов'язане зі збільшенням чисельності зайнятих в особистих селянських господарствах та низькопродуктивних секторах, якими є сфери торгівлі та надання послуг з ремонту, готельно-ресторанне господарство, сфера комунальних та індивідуальних послуг, будівництво й транспорт тощо. Самозайнятість є специфічним трудовим процесом, за допомогою якого самозайнята особа забезпечує себе всіма необхідними умовами для отримання вигоди, особисто створює для себе належні й безпечні умови праці, вирішує, як і яким чином (способом) вести свою трудову діяльність, на власний ризик вчиняє ті чи інші дії, пов'язані зі здійсненням останньої. Результатом такого процесу є певний матеріальний дохід для самозайнятої особи, оскільки її праця має оплатний характер виконання конкретних трудових дій.

У доповіді Міжнародної організації праці, присвяченій самозайнятій діяльності, до самозайнятих осіб віднесено трудівників, які працюють самостійно, тобто не за наймом, та підприємців – власників неакціонерних підприємств, які створюють робочі місця для себе та інших, зокрема для постійних та тимчасових службовців, неоплачуваних працівників сімейних підприємств та осіб, які проходять індивідуальне виробниче навчання на підприємстві [1, с. 4]. Отже, МОП розрізняє два види самозайнятих осіб, а саме підприємців та осіб, які працюють не за наймом.

Аналізуючи наукові юридичні джерела, зустрічаємо таку класифікацію. Зокрема до самозайнятого населення належать:

1) роботодавці – особи, які постійно працюють на власному (сімейному) підприємстві, та особи, які займаються професійною діяльністю на самостійній основі й постійно використовують працю найманих робітників;

2) особи, які працюють на індивідуальних засадах, тобто самостійно або з партнерами (членами родини) здійснюють діяльність, що приносить дохід, і не використовують найманих працівників на постійній основі;

3) члени колективних підприємств, тобто особи, які працюють на колективних підприємствах, є членами колективу його власників та мають рівні права під час вирішення питань виробництва, збуту та розподілу доходу підприємства;

4) неоплачувані працівники сімейних (зокрема, сільськогосподарських) підприємств, тобто особи, які працюють без оплати на приватному сімейному підприємстві, власником якого є родич [2, с. 8, 9].

Як бачимо, наведений перелік є значно ширшим.

Стан дослідження. Окремим питанням правового впорядкування забезпечення самозайнятості населення приділяли увагу такі правники, як Н. Величко, К. Вишнеvsька, К. Гнатенко, О. Грабовецька, Й. Звонар, О. Іващенко, Ю. Івчук, С. Коваль, Д. Крисанов, Ю. Остапенко, Н. Павлішина, Т. Притворова, В. Святоцька, Л. Черчик. При цьому слід зазначити, що правове становище самозайнятих осіб є складним юридичним феноменом,

який довгі роки породжує гострі наукові дискусії серед вітчизняних та зарубіжних фахівців у сфері права.

Мета статті полягає у дослідженні правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення, виокремленні специфічних рис цього феномена.

Виклад основного матеріалу. Задля визначення статусу зайнятого населення європейська практика розробила Кодекс установлення відношення особи до самозайнятих чи найманих працівників. Зокрема, працівника можна відносити до самозайнятих осіб, якщо він:

- є власником бізнесу (засобів для здійснення трудової діяльності);
- несе фінансовий ризик (відповідальність) за неналежне виготовлення товару чи надання послуги відповідно до контракту;
- несе відповідальність за інвестиційну діяльність чи управління в юридичній особі (якщо самозайнятість здійснюється у формі юридичної особи, що має одного власника);
- має можливість отримати прибуток від раціоналізації організації робочого часу, часу та способу виконання завдань, що впливають із його трудової діяльності;
- особисто контролює процес праці, зокрема під час її особистого виконання;
- може найняти людей задля виконання роботи, яку повинен зробити для замовника;
- забезпечує себе сировиною та матеріалами для роботи;
- забезпечує засоби й устаткування, необхідні для роботи, проте може отримувати від замовника незначні засоби, які загалом не впливають на роль особи в самостійному забезпеченні себе роботою;
- має конкретне місце для ведення діяльності, в якому можуть зберігатися матеріали, обладнання тощо;
- має працю, оплата якої здійснюється за виконану роботу;
- забезпечує себе самостійно страховим забезпеченням (зокрема, соціальним);
- контролює свій час роботи та виконання власних зобов'язань [3].

У нашому дослідженні ми приділимо увагу, як ми вже зазначали, самозайнятим особам саме як суб'єктам права соціального забезпечення, адже праця самозайнятих осіб підлягає регламентації не лише нормами трудового права, але й цивільного, господарського, податкового й права соціального забезпечення.

Перш за все визначимося з розумінням категорії «суб'єкти права соціального забезпечення». Зокрема, як зазначається в наукових джерелах, по-перше, суб'єктами права соціального забезпечення визнаються учасники суспільних відносин соціального забезпечення; по-друге, вони перебувають під дією норм права соціального забезпечення; по-третє, вони наділяються правами й обов'язками, повноваженнями у соціальному забезпеченні. При

цьому учасники суспільних відносин набувають статусу суб'єктів права соціального забезпечення за наявності двох правових складових, а саме правоздатності та дієздатності. У праві соціального забезпечення ці категорії тісно пов'язані між собою та об'єднуються у правосуб'єктність. У юридичній літературі суб'єктів соціально забезпечувальних правовідносин пов'язують із законодавчо передбаченими двома сторонами, які є носіями юридичних прав та обов'язків, а саме громадянами або членами їх сімей та відповідними державними органами чи установи, що покликані забезпечити реалізацію права на соціальне забезпечення [4, с. 30–31]. Правове становище суб'єктів права соціального забезпечення визначається з урахуванням положень Конституції, міжнародних договорів, інших актів законодавства про соціальне забезпечення України, а також нормативних рішень всеукраїнських, місцевих референдумів, актів соціального партнерства, локальних нормативних актів, рішень уповноважених судових органів. Місце останніх у правовому забезпеченні правосуб'єктності є досить незначним. Варто відзначити, що набуття й реалізація правосуб'єктності у праві соціального забезпечення провадяться під дією норм права, соціальних ризиків, а також інших юридичних фактів.

Отже, основними конструктивними елементами правосуб'єктності у праві соціального забезпечення є правоздатність та дієздатність, права й обов'язки, а допоміжними – спеціальні повноваження, спеціальний соціально-правовий статус.

Тепер перейдемо до основного питання нашого дослідження, а саме з'ясуємо правовий статус самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення. На думку С. Мартянова, сутність терміна «статус» для всіх суб'єктів тотожна й означає те, що властиве низці чи роду явищ, а саме ступінь свободи, певну можливість поведінки суб'єкта або соціальної групи, інакше кажучи, слово «статус» передбачає соціально-типові аспекти поведінки [5, с. 33]. Отже, відрізнити статус одного суб'єкта від статусу іншого можна лише шляхом з'ясування його місця в системі соціальних відносин завдяки виявленню відповідного ступеня свободи, певної можливості поведінки.

Проблема правового статусу особистості важлива й багатогранна. Вона порушує всю діалектику відносин людини й суспільства, громадянина й держави. Її дослідження дає змогу проникнути (з позиції історії та сучасності) в сутність політичних процесів та правових систем, поглибити уявлення про права та свободи людини, стан правової свідомості, правової культури суб'єктів правовідносин, а також про зміст останніх, пізнати матеріальні, духовні та інші інтереси індивідів, глибоко дослідити систему гарантій забезпечення прав та свобод людини й громадянина [6, с. 136]. Як зазначає П. Пилипенко, правовий статус – це явище об'єктивної дійсності, що не характеризує учасника правовідносин, а є середовищем, у якому суб'єкти

права набувають ознак (правосуб'єктності) й стають суб'єктами правовідносин [7, с. 142].

Правовий статус будь-якого суб'єкта має власну структуру, яка складається з правоздатності та дієздатності. Сукупність цих складових зазвичай у наукових джерелах називають правосуб'єктністю, яка має певні особливості залежно від галузевої належності, тобто універсальної правосуб'єктності не існує: права й обов'язки обумовлюються нормами певної галузі права. Цілком справедливим є твердження М. Матузова про те, що «загальний правовий статус не в змозі врахувати всієї різноманітності суб'єктів права, їх особливостей, специфіки. Тому до нього не входять чисельні суб'єктивні права й обов'язки, які постійно виникають і припиняються у суб'єктів залежно від їх трудової діяльності, характеру правовідносин, в які вони вступають. Якщо б вказані права й обов'язки були включені до поняття загального статусу громадянина, то вийшов би неоднаковий, вкрай нестабільний і невизначений статус» [8, с. 268].

Дещо іншої позиції щодо сутності цього поняття дотримується Р. Халфіна, яка пропонує звести зміст правового статусу до трьох складових, таких як соціальні блага (недоторканість особи, житла, свобода слова та інші права та обов'язки, закріплені в Конституції); права й обов'язки в реальних правовідносинах, підставами яких є Конституція та передбачений законом юридичний факт; правосуб'єктність, тобто можливість виступати як суб'єкт прав та обов'язків у різних галузях суспільних відносин [9, с. 123]. При цьому правосуб'єктність виокремлює як самостійний елемент правовий статус поряд із соціальними благами й правами та обов'язками, підставою яких є Конституція, а також відносить до складу правового статусу соціальні блага, під якими розуміє права та обов'язки, закріплені Конституцією.

Цікавою є точка зору І. Караченцева, який переконаний в тому, що правовий статус має відображати всі зв'язки суб'єкта із суспільством та державою, тобто повинен включати як загальні для всіх суб'єктів права й обов'язки, так і галузеві. Зокрема, науковець зосереджує свою увагу на податковій правосуб'єктності, зазначаючи, що навряд чи необхідно вдаватися до детального аналізу особливостей податкової правосуб'єктності як специфічної системоутворюючої категорії, але визначити її структуру необхідно. Більшість правників доходить висновку, що податкова правосуб'єктність складається з правоздатності та дієздатності. Правоздатність, тобто здатність мати права та обов'язки, виникає з моменту появи платника. При цьому для фізичних осіб це є моментом народження, а для юридичних – моментом реєстрації (формалізації особи як платника). Момент виникнення дієздатності (здатності своїми вольовими діями реалізовувати належні права та виконувати покладені обов'язки) може прив'язуватися до різних дій або подій. Наприклад, виникнення податкового обов'язку обумовлюється складним

юридичним фактом, а саме наявністю об'єкта оподаткування та формалізації платника. Крім того, у складі дієздатності деякі фактори виокремлюють деліктоздатність, тобто здатність нести відповідальність за свої дії [10, с. 151].

Правовий же статус суб'єкта права соціального забезпечення існує безвідносно до конкретної особи та є одним із засобів впливу права на суспільні відносини, інтегрує ті права й обов'язки суб'єктів відносин, які відповідають їх соціальній ролі в механізмі здійснення соціального забезпечення.

Щодо правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення, то вважаємо за доцільне розглядати його зміст за такими основними елементами, як права та обов'язки, відповідальність та гарантії їх діяльності. При цьому слід брати до уваги те, що діяльність самозайнятих осіб має декілька принципових особливостей:

- обумовлена правом на вільно вибрану зайнятість;
 - має особистий характер, пов'язана з професійними та освітніми якостями особи;
 - має різні форми здійснення;
 - підлягає обліку;
 - обумовлює самостійність способу вибору умов трудової діяльності;
 - її матеріально-технічне забезпечення здійснюється ними самостійно;
 - має ризикований характер;
 - у встановлених законом випадках пов'язана з отриманням окремих дозвільних документів;
 - може передбачати обмеження щодо суміщення видів незалежної професійної діяльності [11];
 - характеризує активну поведінку виключно фізичних осіб;
 - стосується специфічних напрямів діяльності людини (наукова, літературна, артистична, художня, викладацька тощо);
 - характеризує діяльність осіб зі спеціальними знаннями та навичками (лікарі, приватні нотаріуси, адвокати, аудиторі, бухгалтері тощо);
 - визначається під час врахування певних обмежень (особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем; особа використовує як найману працю не більше чотирьох фізичних осіб).
- Висновки.** Підбиваючи підсумок вищенаведеного, можемо констатувати, що самозайняті особи як суб'єкти права соціального забезпечення наділені спеціальним правовим статусом, який містить такі складові елементи, як правосуб'єктність, юридичні гарантії дотримання основних прав, свобод і законних інтересів, а також відповідальність за неналежне виконання або невиконання своїх обов'язків, тобто під правовим статусом самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення слід розуміти поєднання їх прав та обов'язків, відповідальності та гарантій їх діяльності, закріплених у нормативно-правових актах, що регламентують діяльність цієї категорії осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Содействие самостоятельной занятости: доклад. Международная организация труда. Сессия 7. Женева : МОТ, 1990. С. 4.
2. Перебийніс В. Управління використанням трудових ресурсів на підприємствах : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2008. 331 с.
3. Code of Practice for Determining Employment or Self-Employment Status of Individuals. URL: <https://www.revenue.ie/en/self-assessment-and-self-employment/documents/code-of-practice-on-employment-status.pdf>.
4. Синчук С., Буряк В. Право соціального забезпечення України : навчальний посібник. Київ : Знання, КОО, 2003. 306 с.
5. Мартянова С. Правовий статус суддів Війська Запорозького козацько-гетьманської доби : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2011. 208 с.
6. Энциклопедический юридический словарь / общ. ред. В. Крутеник. Москва : ИНФРА-М, 1998. 368 с.
7. Пилипенко П. Проблеми теорії трудового права : монографія. Львів : вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 214 с.
8. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. Матузова, А. Малько. Москва : Юрист, 2000. 771 с.
9. Халфина Р. Общее учение о правоотношении. Москва : Юридическая литература, 1974. 351 с.
10. Караченцев І. Податково-правовий статус учасників податкового спору: роль та класифікація їх обов'язків. Митна справа. 2015. № 2 (2.2). С. 149–153.
11. Величко Л. Сфера дії трудового права України в умовах євроінтеграції: актуальні проблеми теорії та практики. Харків : Константа, 2018. 392 с.